

Х.Жээнбаев атындагы мектеп-лицейи

Ачык сабак

Тема:

“Евразиянын физикалык-географиялык абалы жана көлөмү”.

“Борбордук жана Түндүк-Чыгыш Азиянын ачуу жана изилдөө тарыхы”

Мугалим: Исмаилова А.

Сабактын темасы: «Евразиянын физикалык-географиялык абалы жана көлөмү»

Борбордук жана Түндүк-Чыгыш Азиянын ачуу жана изилдөө тарыхы
Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: «Евразиянын физикалык-географиялык абалы жана көлөмү», Борбордук жана Түндүк-Чыгыш Азиянын ачуу жана изилдөө тарыхы боюнча маалымат берүү.

Өнүктүрүүчүлүк: Эске тутуусу, логикалык ой жүгүртүүсү өнүгөт.

Тарбиялык: Жаратылышты коргоого, сүйүүгө, адептүүлүккө тарбияланат.

Сабактын методу: Стандарттык

Сабактын тиби: Аралаш

Сабактын формасы: Аңгемелешүү

Күтүлүүчү натыйжа: «Евразиянын физикалык-географиялык абалы жана көлөмү», Борбордук жана Түндүк-Чыгыш Азиянын ачуу жана изилдөө тарыхы боюнча түшүнө алышса.

Үйгө тапшырма:

1. Түндүк Американын физикалык-географиялык абалы, изилдөө тарыхы.
2. Рельефи, кең байлыктары.
3. Ички суулары
4. Климаты
5. Жаратылыш зоналары
6. Түндүк Американын жаратылыш аймактары жана алардагы ири өлкөлөр. АКШ, Канада.
7. Адама баласынын иш аракетинен жаратылыш шарттарынын өзгөрүшү.

Жаңы теманы түшүндүрүү:

Евразия көлөмү жагынан биздин планетабыздын материктеринин ичинен эң чоңу. Анын аянты 54 млн км² же кургактыктын 1/3 бөлүгүн ээлейт. Мунун 10 млн км² аянты Европа бөлүгүнө, 44 млн км² аянты Азияга туура келет.

Европаны Азиядан Урал тоосунун чыгыш жаккы этеги, Эмба дарыясы, Каспий денизинин түндүк жээги жана Кума-Маныч чуңкуру, андан батыш тарапты карай Азов, Кара жана Жер Ортолук дениздери, ошондой эле аларды бириктирип туруучу кысыктар бөлүп турат. Евразия эбегейсиз чоң, материк болгондуктан, анын жаратылышы өтө татаал жана ар түрдүү, түндүгүнөн түштүгүнө чейин түндүк жарым шарда таралган бардык климаттык алкактар жана жаратылыш зоналары орун алган.

Материктин туш тарабынан курчап турган океандар, анын жээктерине жакындаганда көптөгөн дедиздерди, булуңдарды кысыктарды жаратат. Алар кургактыкка жиреп кирип, Евразиядагы көптөгөн жарым аралдар менен аралдарды жараткан. Материктин физикалык картасын карасак, анда жээк сызыгы - анын батыш тарабы эбегейсиз булуң-буйткалуу экендигин көрөбүз. Батыштан Атлантика океанынын суулары материктин ички аймактарына жиреп кирип, Скандинавия жарым аралын пайда кылган. Евразиянын түштүгүндөгү Инди океанынын суулары менен курчалган Арабия жана Индостан жарым аралдары өзүлөрүнүн аянтынын чоңдугу менен айырмаланат. Материктин батышы менен түштүк тараптарындагы жээктерине жакын өтө көп аралдар орун алган, алардын эң ирилери Британ аралдары жана Шри Ланка.

Евразиянын чыгыш бөлүгү Тынч океан менен курчалып турат, анын жээктери да кыйла булуң-буйткалуу. Андагы көптөгөн деңиздер жарым аралдардын (Камчатка) жана аралдардын (Зонд, Жапан ж. б.) тизмеги менен океандан бөлүнөт. Түндүк Муз океаны материкке анчалык терең кирбейт. Мында Жаңы Сибирь, Жаңы Жер жана бир

нече аралдар жайгашкан, ал эми жарым аралдардын эң чоңу - Чукча, Таймыр, Кола болуп саналат.

Ошентип Евразия Жер шарынын бүткүл төрт океаны менен курчалып турат, алар пайда кылган деңиздерди салыштырып көрсөк, түштүгүндөгү жана чыгышындагы деңиздер баарынан терен.

Борбордук жана Түндүк-Чыгыш Азияны ачуу жана изилдөө тарыхы Борбордук жана Түндүк-Чыгыш Азиянын географиялык жактан изилдениши орус саякатчыларынын ысымдары менен байланышкан. Ермактын Батыш Сибирге жортуулунан (1581-1584) кийин Енисей, Лена дарыяларынын алабын ачып, И. Москвитин баштаган саякатчылары, Түндүк Азия аркылуу Охот деңизине жетишкен. XVII кылымдын ортосуна чейин орус деңиз саякатчылары Ямал, Таймыр, Чукча жарым аралдарын ачкандан кийин Түндүк Муз океаны аркылуу Тынч океанына өтүшүп, Азия Америкага байланышпаган кургактык экенин далилдешкен.

Жаратылышы катаал болгондуктан, Борбордук Азия өтө кеч изилденген. Бул кенири аймакка окумуштуу-саякатчылар XIX кылымда гана жетишкен. Буга чейин дүйнөнүн башка бөлүктөрү белгилүү болуп калган. Картада актай жаткан аймакты ачып изилдөөдө орус саякатчыларынын кошкон эмгеги зор. Алардын кээ бирине токтолуп көрөлүк.

П. П. Семенов-Тянь-Шанскийдин изилдөөлөрү. Орустун көрүнүктүү географы европалык окумуштуулардын ичинен биринчи болуп Тянь-Шань тоолоруна эки ирет саякат жасаган. Ал география илимин өтө сүйгөн жана кызыккан, саякат жасоо анын негизги максаты болгон. Борбордук Азиядагы мурун изилденбеген Тянь-Шань тоо системасынын чек араларын аныктаган, Хан-Тенир чокусун ачкан. Тоо койнундагы Ысык-Көлдү кыдырып жүрүп, андан суу агып чыкпай тургандыгын далилдеген. Тянь-Шань тоолорунун Альпыдан бийик экендигин жазып, андагы кар сызыгынын бир кыйла жогору жатканын, жанар тоолордун жоктугун аныктаган. Ал тарабынан тоо капталындагы ландшафттардын бийиктик алкактары изилденген.

П.П.Семеновдун бул аймактагы эмгектери өтө жогору бааланып, Тянь-Шанский деген ысымга татыктуу болгон. Тоо кыркалары, айрым тоо чокулары, Борбордук Азиянын бир мөңгүсү анын ысымы менен аталган.

Бышыктоо:

Н. М. Пржевальскийдин Борбордук Азиядагы саякаттары.

Саякатчынын ысымы географиялык ачуулар менен изилдөөлөрдүн тарыхында эбегейсиз чоң орунду ээлейт. Борбордук Азияны ар тараптан изилдеген. Н. М. Пржевальскийге жана анын жолдошторуна бийик тоо кыркаларын, эрме чөлдөрүн, кыбыр эткен жан жок эшилме кумдарын басып өтүп, мээ кайнаткан ысыкка, жан кейиткен катуу суукка чыдоого туура келген. Көптөгөн кыйынчылыктар менен жүргүзгөн географиялык ачуулары илимди байыткан. Мурда белгисиз ондогон тоо кыркаларын, чөлдөрүн, Хуанхэ жана Янцзы сыяктуу ири дарыяларын түзүүчү баш тарабындагы куймаларын картага биринчи ирет түшүрүп, баяндап жазып чыккан. Анын эмгектеринде башка материктерде кездешпеген жапайы жылкы, Азиянын төөсө сыяктуу жаныбарлардын жаңы түрлөрү жөнүндөгү маалыматтар берилген.

Жыйынтыктоо:

Пржевальскийдин жылкысы.

Мындан тышкары, саякаттар учурунда метеорологиялык байкоолор да жүргүзүлгөн, өсүмдүктөр менен тоо тектеринин бай коллекциясы чогултулган. Байкоолорунун баарын күндөлүгүнө түшүргөн. Эмгектеринде жергиликтүү калкка, анын турмуш-тиричилигине да зор көңүл бөлүнгөндүгү байкалат. Ал Борбордук Азияга төрт жолу саякат жасаган, алардын илимий натыйжалары география илимин байытты. Бешинчи саякатынын башында каза болуп, өлөр алдында сөөгүн Ысык-Көлдүн боюна, Тескей Ала-Тоосунун этегине коюуну өтүнгөн.

Үйгө тапшырма:

«Евразиянын физикалык-географиялык абалы жана көлөмү».

Борбордук жана Түндүк-Чыгыш Азиянын ачуу жана изилдөө тарыхы.

Баалоо: Формативдик.